

*Трофименко Ніна Сергіївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного і
господарського права, Державний ВНЗ
"Національний гірничий університет"*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ)

Узагальнення експертної практики свідчить про існуючі проблеми при призначенні та проведенні експертних досліджень, що значно впливає на строки проведення експертиз, якість експертних досліджень, організації праці експертів в цілому. Узагальнення експертної практики в Дніпропетровському науково-дослідному інституті судових експертиз за останні роки свідчить про те, що збільшилась кількість матеріалів, яких було повернуто без виконання досліджень.

Аналіз матеріалів, яких було повернено без виконання досліджень, показує різні причини, головною з них являється несплата вартості експертиз (біля 60 % матеріалів), неповнота, непридатність об'єктів дослідження або їх непред'явлення для дослідження (біля 30 %), останні причини стосуються постановки питань перед експертами, а саме: питання за межами компетенції експертів, деякі питання взагалі не потребують спеціальних знань для вирішення, відсутність методик тощо (біля 10%).

Не завжди судді в ухвалах про призначення судової експертизи по цивільним справам вказують, на кого з сторін покладається обов'язок про сплату за проведення експертизи. Це також потребує від експертів додаткових зусиль по складанню клопотань, листів з цього приводу, суддів - ухвалення додаткових документів (ухвал), що являється однією з причин затягування строків не тільки при проведенні дослідження, експертами, а в результаті – затягуванні строків розгляду справ.

При цьому, треба відмітити, що по цивільним, господарським справам згідно ст.15 Закону України "Про судову експертизу" проведення експертиз

науково-дослідними установами МЮ України фінансується за рахунок замовника.

Проведення судової експертизи включає в себе відповідні етапи, провадження, починаючи із ознайомлення експерта з об'єктами дослідження та матеріалами справи, закінчуючи оформленням висновку судового експерта. Згідно вказаного Закону, вже перший етап роботи експерта повинен фінансуватися замовником, оскільки ці витрати не передбачені державним та місцевим бюджетом.

Згідно вимогам законодавства призначення судової експертизи здійснюється в процесуальному порядку постановою слідчого чи ухвалою судді чи судів.

Спостерігається значне збільшення експертиз та досліджень, виконаних за постановами органів МВС, Державної податкової адміністрації, Служби безпеки України.

Збільшення кількості експертиз пояснюється розширенням сфери криміналістичних досліджень – в галузі почеркознавчої та технічної експертизи документів, а також збільшенням судово - економічних досліджень .

Треба відмітити, що Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз визначено як провідну установу в сфері судово - економічних досліджень, що визначається загальною кількістю проведених судово-економічних досліджень, участю спеціалістів лабораторії судово-економічних досліджень в наукових розробках, в розробці нових методик та методичних рекомендаціях, результати яких викладено, в численних наукових публікаціях.

Аналіз проведених експертних досліджень свідчить про те, що більшість експертиз виконується в строки, встановлені законодавством.

Для зменшення строків виконання експертиз залучаються експерти, які працюють за цивільно – правовими угодами.

Експертна практика свідчить про проблему щодо обґрунтованості призначення повторних експертиз. Це показує , що при вирішенні питання

щодо призначення повторної експертизи, необхідно детальна мотивація такого рішення.

При призначенні комплексних експертиз не завжди в постановках та ухвалах слідчі та суди чітко визначають, де саме необхідна комплексна експертиза, а де - саме комісійна експертиза.

Так, постановою заступника начальника відділу з ДТП при УМВС України в Дніпропетровській області було призначено комплексну авто технічну експертизу, яку було проведено як комісійну авто технічну експертизу. З 4-х заданих питань експертами було надано висновок на одне питання, на інші – при відсутності вихідних даних надати відповідь експерти не змогли.

В даному випадку – відсутність мотивації щодо необхідності призначення саме комплексної експертизи, а також нерозуміння характеру комплексних експерти

Має місце необґрунтоване призначення саме комісійних експертиз в справах, які не потребують комісійного дослідження питань. І знову, відсутність мотивації щодо призначення саме комісійних експертиз, являється однією із причин такого формального підходу при вирішенні питань по виду експертизи.

При цьому, згідно процесуального законодавства України, експертами можуть виконуватися комплексні, первинні, комісійні і додаткові та повторні експертизи.

Проведення комплексних експертиз комісією експертів організується у випадках, коли з метою всебічного дослідження обставин кримінальної, цивільної, адміністративної або господарської справи потрібно залучити двох або більше експертів що володіють різними спеціальними знаннями для формулювання спільного висновку на основі узагальнення й оцінки результатів проведених ними досліджень.

При цьому, в постанові чи ухвалі суду про призначення комплексної експертизи повинні вказуватися обставини справи, які мають значення для

проведення комплексної експертизи, підстави для призначення комплексної експертизи тощо.

Деякі проблеми виникали при призначенні почеркознавчих експертиз у випадку дослідження документу, який не являється оригіналом, або об'єктом дослідження являється виконаний підпис особи. Як показує експертна практика, більшість таких досліджень потребує комплексного вирішення питань, коли треба спочатку вирішити питання, яким чином виконаний підпис (ксерокс, кліше, рукопис, факсиміле), а це- технічна експертиза документів, і лише після вирішення цього питання можна ставити питання, ким виконано цей підпис – саме почеркознавче дослідження. У такому випадку повинна призначатися комплексна експертиза.

Якісне та своєчасне проведення експертизи залежить від багатьох чинників а саме: організаційних, процесуальних, методичного забезпечення тощо.

Тому, з самого початку при вирішенні питання про необхідність призначення експертизи дуже важливо виконання всіх приписів процесуального законодавства, регулюючого питання призначення та проведення судової експертизи.

Експертна практика свідчить про формальний підхід деяких слідчих та судів при вирішенні питань, пов'язаних з призначенням експертиз.

Не завжди просліджується чітке уявлення щодо предмету експертного дослідження, тому в постановках і ухвалах часто ставляться питання, які виходять за межі компетенції експерта, питання дублюються, сам порядок питань будується в протиріч логіці дослідження, є місце й некоректній постановці питань, що значно ускладнює роботу експертів. Часто бачимо відсутність переліку об'єктів, що підлягають дослідженню, в тому числі порівняльні зразки та інші матеріали, направлені експертом або посилення на такі переліки, що містяться в матеріалах справи. Якщо дослідження пов'язане з пошкодженням чи знищенням об'єктів дослідження, то повинен бути дозвіл на використання необхідних методів або заборони руйнуючих методів. На

дослідження інституту часто направляються об'єкти, по яких не можна провести дослідження.

Так ухвалою районного суду було призначено технічну експертизу реквізитів документу, на дослідження якого вказано була копія договору, укладеного між громадянами та ставилось питання, яким шляхом (монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально – розмножувальної техніки) виготовлено цю копію.

Але за копією не можливо встановити, чи відбувся монтаж, потрібен оригінал документу, тому що ознаки, які свідчать про наявність монтажу в копіях, можуть не відобразитися.

Ухвалою районного суду була призначена судова – почеркознавча експертиза для дослідження автора виконаного підпису в договорі дарування. Але в ухвалі не було вказано, що в матеріалах справи копія документу, а оригінал документу було зобов'язано надати приватного нотаріуса.

Безумовно, вказані обставини примусили експертів писати клопотання, що збільшує строки проведення експертизи.

По – друге, суду в процесі слухання справи сторонами повинні бути надані документи, які з матеріалами справи направляються в експертну установу. Часто по вказаному виду досліджень в ухвалах судів не вказуються аркуші справи, де знаходяться зразки почерку, підписів, які ж до того повинні бути завірені суддею.

За умови того, що експерту забороняється за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи, по присланим документам не можна було провести експертне дослідження.

Це стосується також приписів деяких ухвал суддів по наданню експерту сторонами зразків почерку та підписів, що також унеможлиблює проведення експертного дослідження. Як вільні, так і експериментальні зразки почерку повинні бути надані сторонами в судовому засіданні, з додержанням вимог процесуального законодавства.

Багато проблем виникає при призначенні автотехнічних та автотоварознавчих експертиз. Аналіз експертної практики свідчить, що при призначенні експертиз слідчі та судді не завжди виконують вимоги процесуального законодавства в частині обґрунтування постанов та ухвал.

При цьому не беруться до уваги Постанова № 14 Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року “Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті”, в п. 19 якого вказується на необхідність суду у відповідній ухвалі (постанові) навести необхідні експерту вихідні дані, що ґрунтуються на матеріалах справи. За наявності в них різних даних щодо обставин події суд доручає експерту дати висновок стосовно кожного з варіантів окремо.

Невиконання цих вимог призводить до того, що справи поступають на експертне дослідження з відсутніми вихідними даними, що унеможлиблює відповідь експерта на питання.

Причиною неможливості надання висновку при проведенні авто товарознавчих експертиз являється неперед’явлення транспортного засобу (ТЗ).

Крім того, якщо об’єктом дослідження являється пошкоджений транспортний засіб, то початковим етапом для дослідження являється технічний огляд, який дає можливість визначити ідентифікаційні дані ТЗ, які використовуються як вихідні дані при визначенні матеріального збитку, що визначається як вартість відновлювального ремонту.

Якщо ж на момент технічного огляду ТЗ відновлений повністю або частково, то калькуляція відновлювального ремонту не складається, а надається повідомлення про неможливість проведення дослідження.

В той же час, калькуляція відновлювального ремонту може складатися без огляду ТЗ тільки при наданні документів, в яких визначені обсяги ремонтних робіт з відновлення ТЗ або характер його пошкоджень.

Аналіз експертної практики свідчить про те, що більшість питань, на які не дано відповіді експертами, не відповідають предмету експертного дослідження, виходять за межі компетенції експерта.

Безумовно, що, призначаючи експертизу, необхідно звернути увагу на “Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз”, які було затверджено наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 з подальшими змінами, в яких рекомендовано орієнтований перелік вирішуваних питань по різних видах експертиз та перелічені завдання окремих видів експертиз.

Так, постановою слідчого міжрайонної природоохоронної прокуратури призначено судово-будівельну експертизу, в якій експертам разом із іншими спеціалістами пропонувалося вирішити шляхом розкопування ґрунту, чи мав місце факт пошкодження комунікацій, чи мало місце пошкодження водопровідних сітей та каналізацій, який характер та причини їх виникнення, та чи можна використовувати за призначенням пошкоджені сіті.

Безумовно, що всі ці питання виходять за межі компетенції експерта, бо саме в процесі розслідування справи повинен бути встановлений факт пошкоджень каналізаційних та водопровідних трубопроводів, і тільки після надання слідчим актів з переліком пошкоджень, можна було ставити перед експертом питання щодо вартості ремонтних робіт.

Постановою старшого слідчого прокуратури призначено судово-економічну експертизу, на вирішення якої поставлені питання: чи вірні методи, використані спеціалістами контролюючого органу при проведенні ревізії фінансово - господарської діяльності одного з комунальних підприємств області, за результатом якої складено акт, чи були використані цими спеціалістами всі необхідні методи та прийоми дослідження даних бухгалтерського обліку, хто з посадових осіб підприємства зобов'язаний забезпечити виконання вимог нормативних актів та які саме нормативні акти вони порушили. Як бачимо, всі ці питання виходять за межі компетенції

експерта та передбачають проведення оцінки дій посадових осіб, що являється компетенцією саме слідчих органів.

І таких прикладів, коли задається питання щодо вини тієї чи іншої особи, оцінки дій посадових осіб, оцінки характеристики стану речей, та ситуацій, яким повинна надаватися саме юридична оцінка, можна навести безліч.

Кількість повернутих без виконання матеріалів свідчить про деяку поспішність при прийнятті рішення про призначення експертизи.

При цьому судді часто не виконують приписи процесуального законодавства, яке саме на суд покладає обов'язок визначення об'єктів та матеріалів, що підлягають направленню на експертизу (ч.3 ст. 144 ЦПК України).

Фактично суди не користуються можливістю заслухати експерта щодо формулювання питання, яке потребує з'ясування, проінструктувати його про доручене завдання і за його клопотанням дати відповідні роз'яснення щодо сформульованих питань (ч.4 ст. 144 ЦПК України). Це саме стосується і вирішення питань щодо документів, необхідних для проведення експертизи.

Процесуальне законодавство надає можливість запрошення спеціаліста для дачі пояснень та консультацій, особливо це може мати велике значення при вирішенні питань про відібрання зразків, витребування необхідних документів для проведення експертних досліджень.

Вважаємо, що необхідне закріпити обов'язкову присутність спеціаліста – автотехніка при огляді місця дорожньої – транспортної пригоди, особливо, коли мають місце тяжкі наслідки (смерть людини, тяжкі тілесні пошкодження). Аналіз експертної практики свідчить, що протоколи огляду місця ДТП, схеми до цих протоколів повинні максимально відображати всі параметри ДТП, які складають поняття вихідних даних. Часто відсутність тих чи інших параметрів не надає експертові можливості відповісти на ряд питань, які в подальшому будуть поставлені при призначенні експертизи.

Обов'язкова присутність спеціаліста – автотехніка при огляді місця ДТП обумовлена й ще тим, що саме подія ДТП настає за кілька секунд. Обставини

ДТП не можуть зберігатися на довгий строк (це і необхідність визволення проїзної частини, сліди можуть швидко бути винищено проїжджаючим транспортом чи в результаті атмосферного впливу). Можуть мати місце спроби навмисного внесення деякими особами змін в дорожньої ситуації. Саме це потребує своєчасного виїзду на місце події, ретельного та кваліфікаційного його огляду та акуратного закріплення результатів огляду в документах. По аналогії з виїздом оперативної групи в зв'язку і з скоєнням вбивства чи виявленням мертвої людини, коли в обов'язковому порядку в складі оперативної групи приїжджає на місце спеціаліст – медик, в випадку ДТП із тяжкими наслідками повинен бути присутній спеціаліст – автотехнік.

Це стосується й огляду транспортних засобів і участі спеціаліста в ході інших слідчих дій (відтворення обставин події), в ході яких з'ясовуються вихідні дані. Аналіз всіх обставин, одержаних в ході вказаних дій, надає можливість слідчому чи судді вірно виявити ряд аспектів для експертного дослідження – момент виникнення перешкоди чи не безпеки для руху, стан покриття дороги, траєкторію руху транспортних засобів, пішохода, фіксація слідів та предметів на місці ДТП від транспортних засобів, їх місце знаходження, орієнтація, розміри.

Враховуючи вищевказане, потребує змін і законодавство.

Пропонуємо внесення змін до ст.. 237 КПК України, де повинен бути вказаний обов'язкий порядок участі спеціаліста автотехніка при огляді місця ДТП з тяжкими наслідками, для чого вказана стаття повинна бути доповнена частиною 8 наступного змісту: «При огляді місця дорожньо транспортної події з тяжкими наслідками слідчий, прокурор залучають спеціаліста авто техніка»

В зв'язку з чим пропонується переглянути обов'язки експертів автотехніків НЕКЦ МВС України і спрямувати їх в основному на виконання оперативного огляду місця дорожньо – транспортної пригоди та ретельного і кваліфікаційного закріплення результатів огляду в документах, а їх навантаження по виконанню експертиз частково передати експертам – автотехнікам НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України.

Допомога спеціаліста необхідна й при формулюванні питань на вирішення автотехнічної експертизи. В постановах слідчих та ухвалах судів часто ставляться питання поза межами компетенції експертів: визначення вини водіїв, порушення водіями Правил дорожнього руху, встановлення причинного зв'язку між діями водія та наслідками аварії (матеріальна шкода, смерть пішохода), оцінка дій пішохода тощо, вирішення яких складає прерогативу слідчого та судді на основі оцінки сукупності доказів, в тому числі-висновку експерта – авто техніка.

Прикладом таких питань можуть бути постанови слідчих, по яких проводилися повторні судово - автотехнічні експертизи, а це, як правило, дорожньо - транспортні пригоди з тяжкими наслідками .

Ряд проблемних питань при проведенні експертних досліджень знаходиться в сфері організації самих досліджень, правильного визначення предмету експертизи, виду експертизи, збору необхідних матеріалів, документів тощо.

Так, постановою старшого слідчого прокуратури було призначено судово-економічну експертизу по кримінальній справі за фактом зловживання службовим положенням та перевищення службових повноважень посадовими особами одного з комунальних підприємств області.

З матеріалів справи (4 тома) видно, що об'єктом експертного дослідження являються результати фінансово – господарської діяльності чотирьох підрозділів цього підприємства, які знаходяться в різних місцях області.

На вирішення експертів було поставлено 63 (!) питання. Для проведення дослідження експертом було заявлено клопотання про надання документів по обласному комунальному підприємстві, а також окремо по підрозділам, загальна кількість документів в клопотанні більше 300.

Безумовно, що така кількість документів надана не була. Згідно Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року з подальшими змінами експерт зобов'язаний повідомити у письмовій

формі особу або орган, що призначив експертизу, про неможливість її проведення, якщо надані матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були отримані (п.2.1.3).

Якщо експерт порушив клопотання про надання додаткових матеріалів, але протягом м'яся не отримав відповіді, він письмово повідомляє особу або орган, що призначив експертизу, про неможливість надання висновку (п.4.8).

Безумовно, в подібній ситуації, можна було організувати підготовку збору документів по кожному з підрозділів окремо, тоді б доцільно було призначення кількох експертиз з розмежування питань по кожному з підрозділів, по епізодам. Тобто, було б знято проблему з такою кількістю питань, робота і слідчого й експертне дослідження мали б більш організований, цілеспрямований характер, і, головне – результативний.

Аналіз експертної практики свідчить ще про одну проблему, яка лежить в процесуальній площині (а це більше 50% кримінальних справ).

Якщо слідчий складає постанову та надсилає матеріали справи на російській мові, а експертне дослідження укладається українською мовою, то в даному випадку експерт виходить за межі своїх повноважень, виконуючи функції перекладача, а в своєму висновку він повинен згідно вимог процесуального законодавства викласти вихідні дані, питання слідчого, і все це він перекладає самотужки з матеріалів справи та постанови слідчого.

Тому, якщо справа розслідується і документи складаються російською мовою, то експерт повинен надати висновок на російській мові. В протилежному випадку надіслані матеріали повинні бути належним чином перекладені і тільки в такому вигляді вони можуть надаватися експертові для дослідження.

Згідно чинного законодавства – якщо експерт буде виступати і в ролі перекладача, то тільки при наявності освіти та з попередженням про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий переклад, що явно не входить до функції експерта.

Таке положення відповідало б вимогам ст.29 КПК України, і не порушувало б права на захист осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності.

Таким чином, аналіз експертної практики свідчить про низку чинників, які впливають на якість експертних досліджень, строки виконання експертиз, врахування яких слідчими та судами при призначенні експертизи, підготовці матеріалів для експертного дослідження значно може скоротити повернення матеріалів без виконання, кількість клопотань про надання документів, покращити організацію роботи експертів, а в кінцевому результаті - захисту прав громадян та виконанню завдань правосуддя в цілому.